УДК 37.013:504.062 **Юркова Т.Ф.**

КАЗКА – НЕПЕРЕВЕРШЕНИЙ ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ СЕРЕДНЬОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ.

У статті висвітлено особистісно-орієнтовані підходи до взаємин школярів із природою, побудовані на суб'єктних ставленнях у системі «педагог-підліток», «підліток-підліток», «підліток-природа». Проаналізовано доцільність використання екологічних казок під час вивчення дисциплін природничого й гуманітарного циклів.

Ключові слова: казка, підлітки, екологічні цінності, ставлення до природи, природне середовище.

Проблема еколого-ціннісних орієнтацій особливості складна і багатоаспектна. Як важливе психічне утворення, ціннісне ставлення до природи активно спрямовує поведінку людини в напрямі гуманної взаємодії з нею. На шляху своєї реалізації цей процес стикається з труднощами і перешкодами як суб'єктивного так і об'єктивного характеру. Від результатів успішного їх подолання залежить збереження життя на Землі.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що завдання формування особистості, здатної дотримуватися принципу розумності і гуманності у взаємодії з природним середовищем розглядається як одне з пріоритетних.

Аналіз наукових напрацювань сьогодення засвідчує не лише значне підвищення інтересу до вивчення різних аспектів досліджуваної проблеми, але і посилення тенденції розв’язувати екологічні питання в площині ціннісного підходу. І це закономірно. Як доводять вчені М.Боришевський, П.Ігнатенко, В.Струманський та ін.), ціннісний підхід в умовах сьогодення виступає передумовою реалізації нової парадигми освіти, в центрі якої знаходиться особистість дитини в усіх її зв’язках і опосередкуваннях.

Пріоритетність ціннісного підходу до проблем навчання і виховання продекларували Всеукраїнські науково-практичні конференції: “Цінності у вихованні підростаючого покоління: проблеми, пошуки, перспективи” (20-21 листопада 1996 м. Київ), “Екологічна освіта і виховання: досвід та перспективи” (25-26 листопада 2000р. м.Київ), “Взаємодія школи та громадських екологічних організацій у вихованні ціннісного ставлення школярів до природи (12-14 квітня 2004 р. м. Київ)”. У виступах її учасників детально проаналізовані цінності, теоретичні та методологічні засади виховання ціннісного ставлення школярів до природи, практика взаємодії сучасної школи з громадськими екологічними організаціями у вихованні ціннісного ставлення школярів до природи, пошук нових форм взаємодії школи та громадських екологічних організацій, громадська оцінка державної політики у сфері екологічної освіти та інформування.

За висновками Н.Пустовіт екологічні цінності – це такі, що регулюють взаємодію людини з природою згідно з ідеями сталого розвитку, забезпечують рівновагу між споживанням і самовідновленням природи. Сталий розвиток – це ідеал, якого слід прагнути, бо це шлях людського вдосконалення, єдиний конструктивний шлях виходу з екологічної кризи [5, с.27]. На думку Г.Пустовіта, формування системи особистісних цінностей щодо природи слід розглядати як систему “ узагальнених особистістю важливих для неї ціннісних орієнтирів у її власній поведінці та діяльності в довкіллі, які відповідають рівню її інтелектуального, духовного та фізичного розвитку [4, с.194]”.

Шкільна екологічна освіта та виховання продовжують і поглиблюють процес екологічного світосприймання, сформованого в дошкільному віці: у молодших школярів формуються перші уявлення про навколишній світ. Учні середнього підліткового віку завершують узагальнення здобутих екологічних знань, набувають вміння моделювати прості кризові ситуації та в них формується особистісна екологічна позиція.

Важливим є те, що екологічна освіта і виховання набувають національного характеру завдяки використанню багатовікового досвіду українського народу, його традицій, фольклору, календарної обрядовості, краєзнавства з метою виховання шанобливого ставлення дітей до рідної природи [1, с.24]

Як неперевершений засіб морального, естетичного та екологічного виховання досліджували і звеличували казку видатні представники вітчизняної педагогіки К.Ушинський, В.Сухомлинський, М.Стельмах та інші. Особливої уваги надавав К.Ушинський виховному впливу народної казки: «Це перші блискучі спроби народної педагогіки і я не думаю, щоб хто-небудь був спроможний змагатися у цьому випадку з педагогічним генієм народу – я рішуче ставлю народну казку недосяжно вище від усіх оповідань, написаних…для дітей освіченою літературою [9, 428]". Його навчальні книги «Дитячий світ» та «Рідне слово» переповнені текстами природного змісту. Високо підніс роль казки В.Сухомлинський: "Казка – це зернина, з якої проростає паросток емоційних станів і ситуацій [7, с. 515]". Він реалізував ідею фольклорного виховання на практиці: його вихованці жили у захоплюючому світі казок.

На сучасному етапі продовжують вивчати цей вид фольклору науковці Н.Бібко, С.Литвиненко,Ф.Поляченко. Використання казки у навчально-виховному процесі Павлиської середньої школи аналізували В.Попова, Л.Пироженко, В.Трохименко.

У навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи предмети гуманітарного та природничого має поєднувати не тільки спільна мета – ввести учнів у ціннісний світ фольклорної культури, але і спільна діяльнісна основа – залучити їх до активної діяльності, результатом якої стане прогрес у формуванні еколого-ціннісних орієнтацій особистості.

Народна традиція змалювання сил природи прослідковується в літературних казках, що ввійшли до програми п'ятого класу. З огляду на

необхідність виконання завдань дослідження нас найбільше зацікавили чарівні, з природничим ухилом “Лісові казки” О.Іваненко. Тому саме цей аспект є предметом дослідження нашої публікації.

Мета завдання полягає у здійсненні аналізу ролі казки у формуванні екологічних цінностей підлітків та особливості її використання в навчально-виховній роботі школи.

У “Лісових казках” письменниця повідомляє певні відомості про навколишній світ, відтворює поетичний образ природи, спонукає до спостереження, розкриває справжні дива, що творяться навколо.

Обговорення текстів казок, доповнення учнями відомостей про життя деяких лісових тварин знаннями, які вони отримали при вивченні природознавства в ході самостійного читання має велике значення для поповнення екологічних знань школярів, сприяє пізнанню закономірностей розвитку природи, стимулює їх до самостійних спостережень за її подіями і фактами.

Розкриваючи зміст казки “Джмелик”, підлітки акцентували увагу на тому, що, перелітаючи з однієї квітки на іншу, ця комаха переносить пилок, сприяючи тим самим запиленню рослин. Джмелик полетів прямо на луг. А там серед білих, жовтих, червоних квіток ліловіли дзвіночки, і кожен кликав його:

День-дзень, я тут!

Співаю тут!

І джмелик кинувся до одного дзвіночка, так кинувся, що весь вимазався в жовтий пилок. А потім швидше до другого, до третього. З усіма хотілося привітатися.

І пилок з одного дзвіночка падав у квітку другого, і непомітно ні для кого зав’язувалося багато насіння нових дзвіночків. Ні джмелик, ні квіти цього не знали. А може, вони того й любили джмелика, що знали про це? [88, с. 59]”

Ознайомлення з цією казкою сприяло кращому розумінню підлітками умов життя в природному середовищі, допомагало на конкретному прикладі усвідомити значення комах у запиленні рослин.

Проблема взаємозв'язку всього живого на землі стала особливо близькою підліткам у ході аналізу казки "Кисличка", насиченої психологічним та моральним аспектом. У народних казках чудо-плоди з'являються на дереві за ніч завдяки доброму чарівникові, феї, а в Оксани Іваненко вони виростають завдяки вмінню, щедрості людини. Але перед нами не опис перетворення кислички в культурне дерево, а її "душевна" драма, тому казка дуже хвилює підлітків. Цьому безпосередньо сприяло вдале використання автором казкового зачину, повторів, звуконаслідувань, запитально-розповідних діалогів, риторичних звертань [88, с. 18].

З інтересом зустріли підлітки завдання відтворити послідовність подій:

– "Він викопав кисличку з корінням, переніс у свій садок, посадив у пухку землю. Мов маленьку дитинку, укрив його стовбур знизу, щоб не замерзла, і говорив тихо-тихо: "Спи, кисличко! Хай тобі добре буде!"

... А весною пташки прилетіли...

– Птахи принесли гілочки з найсолодшого на світі дерева... дідусь гострим ножем розрізав стовбур кислички і вклав туди дві гілочки...[88, с. 23–24]"

Ми привертаємо увагу підлітків до настрою ліричної схвильованості, що притаманні казці. Як доказ цього, підлітки наводять приклади зворушливих звертань яблуньки до вітру ("Лети собі стороною, не зривай моїх квітів"), до хмарки ("... Хмаронько, голубонька! Не падай градом, не побий мене!"), розповідають про її горе, коли вродили гіркі і терпкі плоди. Трагедія кислички посилюється в міру того, як вона бачить, що не потрібна нікому, бо вродила гіркі, неїстівні яблучка. Підлітки розповідають про її горе, що "деревце досить привабливе, але що з того, коли не може обдарувати світ своєю щедрістю." Передача в такий спосіб ідеї нерозривного зв'язку людини і природи змушує

підлітків замислитися над наслідками власної діяльності в природі, сприяє усвідомленню того, що вона потребує справжніх друзів і охоронців.

Доцільність звернення до природничих казок, написаних на науковій основі, пояснюється тим, що авторка не тільки відтворює поетичний світ природи, але в доступній, яскраво вираженій, емоційній формі розкриває її закономірності, спонукає до спостереження і поцінування природних вартостей. Тому фрагменти ідеї цієї збірки було використано для коментування таких тем з природознавства в п'ятому класі, як "Тіла і речовини". Наприклад, пояснюючи кругообіг води в природі, ми запропонували підліткам проілюструвати це природне явище відомостями із казок О.Іваненко "Бурулька" і "Хвилька". У ніжній поетичній формі розповідається в ній про пригоди хвильки, яка лежала під землею, пливла в річці, мила камінці, злетіла легкою парою...", "...а тепер я хмарка і плаваю не в річці, а в небі" [88, с. 77; 74].

Сприяли підвищенню інтересу до теоретичних знань з природознавства і зізнанню героїні казки "Бурулька". З захватом пригадує вона, як, вирвавшись з-під землі, поряд з сестричками-крапельками пливе по Дніпру, милуючись його краєвидами. Розповідаючи про низку перетворень бурульки, учні краще усвідомили велику силу природи, яка забезпечує розвиток життя на Землі. Тому такий живий відгук і оцінку знайшли в підлітків прикінцеві слова бурульки: "Згадуй мене, коли плаватимеш в річці, коли бачитимеш росу, золотий дощик і білу хмарку" [88, с. 81].

Як підтверджують результати нашого дослідження, засвоєння в такий спосіб знань з природознавства, біології, географії сприяє не лише кращому вивченню навчального матеріалу, а й створює передумови для розвитку в підлітків ціннісного ставлення до природних об'єктів і явищ.

Кращі з казок О.Іваненко екологічного спрямування стали в процесі експериментальної роботи предметом спеціального обговорення на уроках, позакласній виховній роботі. Мета їх – привернути увагу підлітків до

унікальності й самоцінності природних об’єктів і явищ, збудити інтерес до їх пізнання й поцінування.

Наведемо приклади питань і завдань, які стали предметом обговорення тексту казки Оксани Іваненко “Кульбабка” [88, с. 52].

1. Які особливості кульбабки роблять її цікавою для спостереження?

(Кульбабка лягає спати разом з дітьми і прокидається разом з ними. Оберігаючи свої пелюстки від холоду, вона на ніч стуляє їх так, ніби дитина стискує пальчики в кулачок).

2. У якому уривку висловлюється головна думка казки?

(Скрізь, де впали той рік пушинки з кульбабки, виросли нові жовтні сонечка-кульбабки).

3. У яких образах розкрито вічну, нездоланну силу росту?

(В образах дощу, вітру, сонця і самої кульбабки).

4. Які вміння і навички поведінки в природі ви засвоїли із цієї казки?

5. Чи може людина завжди чинити в природі так, як їй заманеться?

Під час обговорення останніх двох питань ми вдалися до створення нескладних педагогічних ситуацій. Наприклад: “Ти йдеш повз великий кущ бузку. Тобі так хочеться нарвати оберемок розквітлих гілок...” Закономірний висновок: наші вчинки і дії в лісі, в саду, на полі і городі не повинні бути зовсім вільними і безтурботними. Свої потреби і бажання треба підпорядковувати певним законам і нормам поведінки в навколишньому середовищі.

Підсумовуючи результати нашого дослідження, ми зазначили, що увага до такого роду питань, спільний підхід до їх розв’язання на уроках української літератури, природознавства, біології, географії в п’ятих – шостих класах, принагідне звертання до них має особливе значення, сприяє пізнанню закономірностей розвитку природи, стимулює формування ціннісного ставлення до її об’єктів і явищ.

Свої враження від “Лісових казок” Оксани Іваненко підлітки висловили у відгуках. Незважаючи на те, що вони могли обрати для цього текст будь-якої з казок, більшість шестикласників зупинила свій вибір на казці-повісті “Куди літав журавлик”. Серед причин цієї переваги учні назвали таку: “Мандруючи разом із журавликом, я ознайомилася не лише з просторами своєї країни, а багато нового дізналася про рослинний і тваринний світ інших країн” (Олена Д.). “Мені дуже сподобалося, як захоплююче розповідає письменниця про відомий усім факт – переліт птахів на зимівлю в Африку. Розповідь її приваблює схвильованістю, теплотою і дотепністю. Вражає те, що поведінка тварин майже нічим не відрізняється від поведінки людей. Відчуваєш, що бар’єри між людиною і представниками природного світу рушаться, проймаєшся співчуттям і симпатією до них” (Валентина М.). “У казці приваблює майстерне зображення природи різних країн світу. Пейзажні замальовки такі виразні й мальовничі, що кличуть у подорож до різних країн світу. Але найріднішою уявляється мені природа Батьківщини та втомлений журавлик, який, повертаючись із вирію, несе на собі знесиленого жайворонка, щиро радіючи, що несе додому весну” (Віктор П.).

Ці та інші відгуки свідчать по те, що твори природничого спрямування захоплюють підлітків, розвивають ціннісне ставлення до природи, допомагають краще оцінити природний світ, взаємозалежності в ньому, розвивають, навчають помічати раніше невідомі їм особливості природних об’єктів і явищ, оберігати їх всюди і завжди.

Як свідчить досвід, в рамках уроку вчитель не в змозі повною мірою використати екологічний потенціал величезної кількості творів про природу , тим більше , що вивчення лише деяких з них передбачено програмою і отже є обов'язковим. Більш широке ознайомлення учнів з творами екологічної тематики має продовжуватися в процесі організації позакласного читання.

Залучення школярів до самоосвітнього читання творів екологічного характеру-важлива передумова становлення їх екологічної культури.

Таким чином, сама специфіка художньої дитячої літератури створює можливість на основі змісту художнього твору формувати в учнів любов до природи, відповідальність за збереження і примноження її багатств. Але для того, щоб ця можливість перетворилась на дійсність, треба, щоб виховання екологічної культури стало точкою прикладання сил учителя-словесника, а, загалом, результатом поєднання зусиль викладачів природничо-математичних та гуманітарного циклів.

Наступні кроки передбачають розвиток творчих форм моральної діяльності школярів у процесі опанування різних жанрів фольклору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Буряк С.В. Управлінська діяльність в організації спільних зусиль з громадськими організаціями в справі екологічної освіти та виховання школярів // Взаємодія школи та громадських екологічних організацій у вихованні ціннісного ставлення школярів до природи: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2004. – С. 24.
2. Іваненко О.Д. Твори в п’яти томах. – К.: Веселка, 1984 – Т. 1: Казки. Для молодших школярів – 286 с.
3. Киличенко Л.М. Українська дитяча література: Навч. посібник. – К.: Вища шк.. Головне вид-во, 1988. – С. 202 – 206.
4. Пустовіт Г.П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: Монографія – К. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.
5. Пустовіт Н.А. Технології виховання у школярів ціннісного ставлення до природи // Взаємодія школи та громадських екологічних організацій у вихованні ціннісного ставлення школярів до природи:

Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2004. – С. 27.

6. Сухомлинський В.О. // Вибр. твори: В 5т. – К.: Рад.школа, 1977. – Т.1. – С.520-532.
7. Сухомлинський В.О. Методика виховання коллективу // Вибр.твори: В 5т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.1. – С. 209 – 400.
8. Сухомлинський В.О. Чиста криниця: Казки, оповідання, етюди: Для сімей. читання / худож. оформ. Н.В. Сосніної; Упоряд. О.В. Сухомлинська; Передм. Д.С. Чередниченка. – К.: Веселка, 1993. – 287 с.
9. Ушинський К.Д. Твори: В 6 т. – К.: Радянська школа, 1954. – Т.2. – С.428.

Юркова Т.Ф.

СКАЗКА – НЕПРЕВЗОЙДЕННОЕ СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ В УЧЕНИКОВ СРЕДНЕГО ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ.

В статье отражены личностно-ориентированные подходы к взаимоотношениям школьников с природой, построенные на субъективных отношениях в системе "педагог-подросток", "подросток-подросток", "подросток-природа ". Проанализирована целесообразность использования экологических сказок во время изучения дисциплин естественного и гуманитарного циклов.

Ключевые слова: сказка, подростки, экологические ценности, отношение к природе, естественная среда.

Yurkova T.F.

A FAIRY – TALE IS UNSURPASSED PRODUCT DEVELOPMENT OF STUDENT'S MIDDLE ADOLESCENCE ENVIRONMENTAL VALUES.

In the article the personality-oriented going is reflected near the mutual relations of schoolchildren with nature, built on subjective relations in the system "teacher-teenager", "teenager-teenager", "teenager-nature ". Analyzed the feasibility of using environmental stories while studying natural sciences and humanities cycles.

Keywords: fairy-tale, teenagers, ecological values, attitudes toward nature, natural environment.